

ПРАБЛЕМА ІМПЛІЦЫТНАСЦІ Ё МОВЕ І МАЎЛЕННІ

Казімірская Т. А. (Установа адукацыі «Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова», кафедра агульнага і славянскага мовазнаўства)

Анатацыя. У артыкуле засяроджваецца ўвага на праблеме функцыянавання імпліцытнасці ё мове і маўленні, у прыватнасці, на магчымасці існавання розных яе формаў, залежных ад спосабаў і асаблівасцяў выражэння розных значэнняў.

У нашай мове існуюць такія словы, як *меў на ўвазе*, *намякнуў*, *хіліў да чаго*, *ківаў на што*, *заікаўся пра што*. Яны маюць патаемны сэнс, неадназначнасць, сведчаць аб тым, што той, хто гаворыць на беларускай мове, інтуітыўна адчувае і ацэньвае ступень паўнаты ці непаўнаты паведамлення. Існуе шэраг моўных і маўленчых з’яў, у сувязі з якімі прынята гаварыць пра “двухпланавасць”, “падразумяванне”, “схаваныя сэнсы”, “ускоснасці”, “падтэксты”. Маецца на ўвазе, што гэтыя выразы валодаюць скрытым, пераносным значэннем. Пры гэтым не заўсёды поўнаасцю ўсведамляецца, што такое пераноснае значэнне.

Дзяленне моўных значэнняў (сэнсаў) на схаваныя (імпліцытныя, няяўныя, падтэкставыя) і відавочныя (экспліцытныя) выклікана перш за ўсё імкненнем падкрэсліць існаванне моўнай магчымасці выказаць сэнсы рознай ступені эксплікацыі. Л.Г. Бабенка прапаноўвае, напрыклад, нават паняцце шкалы пераходнасці ё выражэнні тых ці іншых значэнняў [1].

А.У. Бандарка ўказвае на магчымаць існавання сістэмна-моўнай і маўленчай імпліцытнасці. Сістэмна-моўная імпліцытнасць, на яго думку, “абумоўлена асаблівасцямі сістэмнай арганізацыі значэнняў у дадзенай мове”, а таксама звязана са ступенню актуалізацыі семантыкі, гэта значыць семантычных паняццёвых катэгорый, якія ўяўляюць сабой сэнсавыя інварыянты высокага ўзроўню абагульнення, аспектуальнасці, тэмпаральнасці, мадальнасці, персанальнасці, лакатыўнасці, пасесіўнасці і г. д.). Аўтар мае на ўвазе перш за ўсё імплікацыю, абумоўленую “семантычнай немаркіраванасцю аднаго з членаў прыватыўнай апазіцыі ў структуры граматычнай катэгорыі” [2].

Гаворачы аб сістэмна-моўнай імпліцытнасці, А.У. Бандарка выкарыстоўвае тэрмін “значэнне”, пад якім успрымае “змест адзінак, класаў і катэгорый дадзенай мовы, які ўключаны ў моўную сістэму і адлюстроўвае яе асаблівасці” [2]. На думку вучо-нага, імпліцытнасць з’яўляецца адным з аспектаў катэгарызацыі семантыкі, разам з інварыянтнасцю або варыятыўнасцю элементаў семантычнага зместу, міжкатэгарыяльнымі сувязямі і г. д.: “У саміх моўных значэннях заключана сэнсавая аснова, звязаная з інтэрпрэтацыйным кампанентам як спосабам прадстаўлення выражаемай семантыкі” [2].

М.У. Нікіцін наступным чынам апісвае імпліцытную семантыку граматычных формаў: “Семантычныя сістэмы розных моў на розных сваіх участках адрозніваюцца шчыльнасцю

ці разрэджанасцю семантычных сродкаў. Як вынік, рэчы і падзеі адлюстроўваюцца з рознай мерай эксплікацыі. Гэта перш за ўсё адносіцца да граматычнага ладу моў. Развітая сістэма відавых формаў дазваляе рускай мове даваць грунтоўна відавую характарыстыку дзеяслоўных дзеянняў <...> Аднак рускую мову менш “турбуе” працягласць дзеяння. Адна і тая ж форма можа выказваць і звычайнае, і працяглае дзеянне, што адбываецца ў дадзены момант” [4]. Дадзеная М.У. Нікіціным характарыстыка імпліцытнай семантыкі цалкам уласціва і для беларускай мовы.

Моўная (ці, паводле класіфікацыі А.У. Бандарка, сітуацыйная) імпліцытнасць прадугледжвае, што перадаецца сэнс, які вынікае з маўленчай сітуацыі і адпаведны сітуацыйнай інфармацыі ў яе сувязях са значэннямі, выяўленымі ў дадзеным выказванні моўнымі сродкамі. Гаворачы аб маўленчай імпліцытнасці, на нашу думку, больш мэтазгодна выкарыстоўваць паняцце імпліцытны сэнс, які ўяўляе сабой змест, не звязаны толькі з пэўнай адзінкай або сістэмай адзінак дадзенай мовы. Сэнс абапіраецца “не толькі на моўныя формы, але і на іншыя (невэрбальныя) разнавіднасці носьбітаў” [2]. Маўленчая, або функцыянальная, імпліцытнасць, безумоўна, падразумявае лагічна матываваны сэнс.

Паводле А.В. Ермаковай, кампанентамі маўленчага сэнсу, які хоча перадаць той, хто гаворыць (піша), з’яўляюцца наступныя: 1) моўны змест выказвання (цэласнага тэксту); 2) кантэкстуальная інфармацыя; 3) сітуацыйная інфармацыя; 4) энцыклапедычная інфармацыя (“фонавыя веды”); 5) прагматычныя элементы дыскурсу. Гэтыя кампаненты сэнсу істотныя для аналізу суадносін экспліцытнага / імпліцытнага» [3].

Прызнаючы, што імпліцытнасць можа лічыцца іманэнтнай уласцівасцю моўнай адзінкі [2], трэба заўважыць, што толькі кантэкст здольны зрабіць адчувальным імпліцытнасць, толькі ва “ўнутранай перспектыве маўленчага рада” [2] выяўляецца імпліцытны патэнцыял моўнай адзінкі, “значэнні не існуюць самі па сабе, але “ўтрымліваюцца” ў словах і сказах, прычым і не “здабываюцца” з іх, а “тлумачацца (успрымаюцца)” інтэрпрэтатарам на аснове ўласцівасцяў маўлення і яго кантэксту” [3]. Акрамя таго, значэнне і сэнс успрымаюцца не як паасобныя, а як цесна ўзаемазвязаныя і ўзаемаабумоўленыя аспекты семантыкі.

Як імпліцытны сэнс, так і імпліцытнае значэнне рэалізуюцца ў маўленні. Толькі кантэкст здольны ажывіць і зрабіць адчувальнымі для свядомасці такія моўныя і нямоўныя сістэмныя сувязі адзінак паведамлення, якія па-за кантэкстам застаюцца ў латэнтным стане. Не варта забываць аб пэўнай умоўнасці падзелу імпліцытнасці на моўную і маўленчую, аб цеснай узаемасувязі моўных і маўленчых з’яў, аб маўленчай рэалізацыі моўнай семантыкі. На нашу думку, варта пагадзіцца з азначэннямі імпліцытнасці, якія прапануе А.В. Ермакова. Пад першым азначэннем яна прапануе імпліцытнасць як іманэнтную ўласцівасць моўнай адзінкі, звязаную з магчымасцю існавання структуры бясконцага мноства прыкмет слова, і рэалізуемую “ў кантэксце маўленчага паведамлення” [3]. Другое азначэнне падкрэслівае неабходнасць маўленчай рэалізацыі імпліцытнасці [3].

Паколькі імпліцытны сэнс маўленчага паведамлення – гэта сукупны сэнс, вынік узаемадзеяння цэлага шэрагу фактараў, можна патлумачыць імпліцытнасць як уласцівасць маўленчага паведамлення ажыўляць і рабіць адчувальнымі для свядомасці такія сувязі адзінкі / адзінак паведамлення, якія ў іншых сітуацыях знаходзяцца ў латэнтным стане, а таксама ствараць такія сувязі, якіх раней адзінкі мовы не мелі.

Асноўнай адзінкай пры аналізе маўленчай імпліцытнасці з’яўляецца выказванне. Пэўная сэнсавая няпоўнасць уласцівая любому выказванню, таму што за ім стаіць сістэма прэсупазіцый, якія служаць для рэалізацыі яго камунікатыўнага сэнсу. Аднак нельга пакідаць па-за ўвагай і магчымасць неадназначнага ўспрыняцця выказвання, звязаную з суб’ектыўнымі характарыстыкамі асобы (асоб).

Літаратура

1. Бабенко, Л. Г. Общие методы и механизмы выявления имплицитного содержания в языке и речи / Л. Г. Бабенко // Семантико-дискурсивные исследования языка : эксплицитность / имплицитность выражения смыслов. – Калининград, Светлогорск, 2006. – С. 4.
2. Бондарко, А. В. Эксплицитность / имплицитность в общей системе категоризации семантики / А. В. Бондарко // Эксплицитность / имплицитность выражения смыслов: материалы междунар. науч. конф. – Калининград, Светлогорск, 2006. – С. 22–23.
3. Ермакова, Е. В. Многоаспектность проблемы имплицитности; имплицитность в языке и речи / Е. В. Ермакова // Известия Саратовского университета. Новая серия. Социология. Политология. – 2009. – Т. 9 (Вып. 1). – С. 58–62.
4. Никитин, М. В. Основы лингвистической теории значения / М. В. Никитин. – Москва : Высшая школа, 1988. – 168 с.

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кулешова